

CENTRUM BADANIA OPINII SPOŁECZNEJ

SEKRETARIAT
OŚRODEK INFORMACJI

629 - 35 - 69, 628 - 37 - 04
693 - 46 - 92, 625 - 76 - 23

UL. ŻURAWIA 4A, SKR. PT.24
00 - 503 W A R S Z A W A
TELEFAX 629 - 40 - 89

INTERNET

<http://www.cbos.pl>

E-mail: sekretariat@cbos.pl

BS/141/2003

POLACY O DEMOKRACJI

KOMUNIKAT Z BADAŃ

WARSZAWA, WRZESIEŃ 2003

PRZEDRUK MATERIAŁÓW CBOS W CAŁOŚCI LUB W CZĘŚCI ORAZ WYKORZYSTANIE DANYCH EMPIRYCZNYCH
JEST DOZWOLONE WYŁĄCZNIE Z PODANIEM ŹRÓDŁA

- Większość społeczeństwa jest niezadowolona z funkcjonowania demokracji w Polsce.
- Jednocześnie większość Polaków uważa demokrację za najlepszą formę rządów, a opinie na ten temat zmieniają się niezależnie od zmiany ocen funkcjonowania demokracji w naszym kraju.
- Zadowolenie z funkcjonowania demokracji zależy od ocen bieżącej sytuacji, a także od ocen realizacji takich zasad ustrojowych, jak: równość, dbałość o dobrobyt obywateli i rządy prawa.
- Opinie o funkcjonowaniu demokracji w Polsce nie zależą od tego, jak definiowany jest przez respondentów ustroj demokratyczny.
- Od sposobu rozumienia demokracji zależy natomiast postrzeganie jej jako najlepszej formy rządów.
- Pojmowanie demokracji jako rządów prawa, swobód obywatelskich i liberalizmu pozytywnie wpływa na poparcie dla niej jako najlepszej formy rządów.
- Na ogólne poparcie dla demokracji nie ma wpływu rozumienie jej w kategoriach egalitarnego państwa opiekuńczego i kolektywizmu.

Badając stosunek do demokracji jako formy ładu społecznego nie można zapominać o niejednoznaczności tego pojęcia. Jego rozumienie jest szczególnie ważne w takim kraju jak Polska, gdzie demokratyczny system polityczny funkcjonuje stosunkowo od niedawna, a poprzedni ustrój (komunistyczny) również pretendował do miana demokracji, choć z dodatkiem „ludowa”.

Omawiane tu badania¹ uwzględniały dwa aspekty stosunku opinii publicznej do demokracji: zadowolenie z niej jako funkcjonującego obecnie systemu politycznego (zarówno w kategoriach ogólnych, jak i dotyczących poszczególnych jej elementów) oraz poparcie dla ładu demokratycznego jako idealnego ustroju. Postaramy się też przedstawić możliwe rozumienia demokracji i ich wpływ na stosunek do niej.

OCENA FUNKCJONOWANIA DEMOKRACJI W POLSCE

Od dziesięciu lat, odkąd śledzimy tę sprawę, niezmiennie większość badanych wyraża niezadowolenie ze sposobu, w jaki funkcjonuje demokracja. Polacy nie są zresztą odosobnieni w wyrażaniu niezadowolenia z funkcjonowania demokracji takiej, z jaką mają do czynienia. Podobnie jest także w innych „młodych demokracjach”².

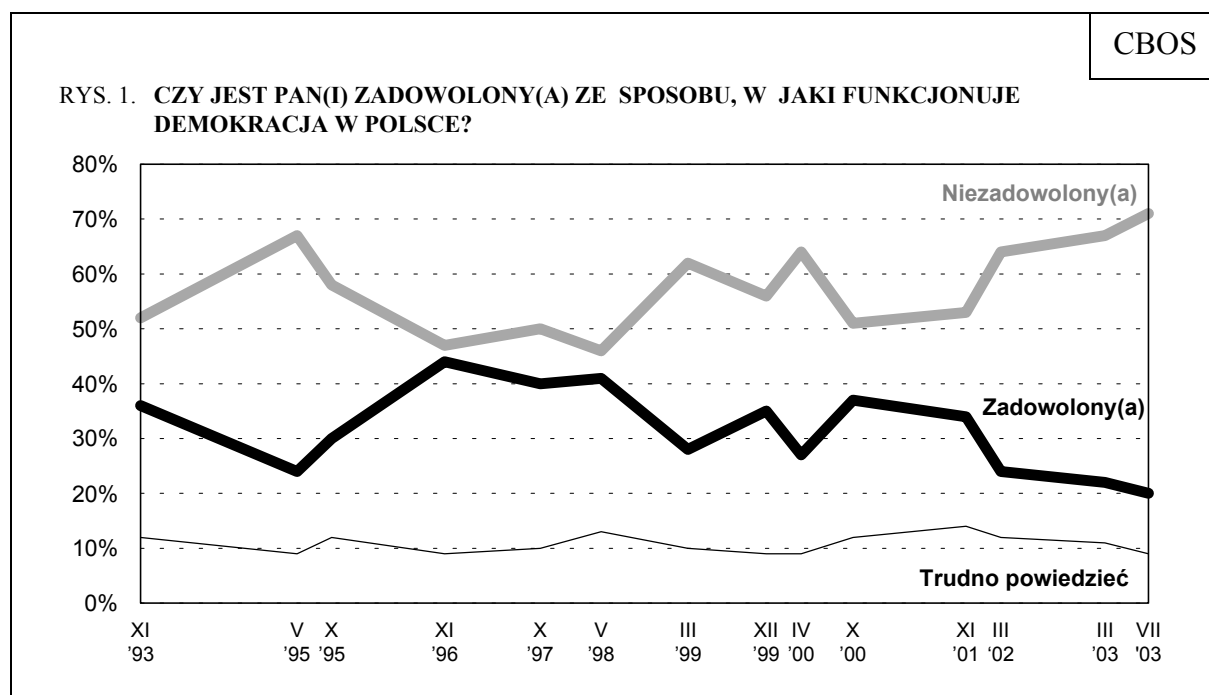
---

¹ Sondaż „Aktualne problemy i wydarzenia” (154) przeprowadzono w dniach od 1 do 4 marca 2003 roku na próbie reprezentatywnej liczącej 975 osób, a badanie „Aktualne problemy i wydarzenia” (158) - w dniach od 4 do 7 lipca 2003 na próbie liczącej 952 osoby. W obu przypadkach były to próby losowo-adresowe dorosłych mieszkańców Polski.

² Por. komunikat CBOS „Ocena funkcjonowania demokracji w Polsce, Czechach, na Węgrzech i na Litwie”, maj 2000.

Tabela 1

Czy jest Pan(i) zadowolony(a) ze sposobu, w jaki funkcjonuje demokracja w Polsce?	Wskazania respondentów według terminów badań													
	XI '93	V '95	X '95	XI '96	X '97	V '98	III '99	XII '99	IV '00	X '00	XI '01	III '02	III '03	VII '03
	w procentach													
Zadowolony(a)	36	24	30	44	40	41	28	35	27	37	34	24	22	20
Niezadowolony(a)	52	67	58	47	50	46	62	56	64	51	53	64	67	71
Trudno powiedzieć	12	9	12	9	10	13	10	9	9	12	14	12	11	9

Ocena funkcjonowania demokracji w Polsce jest w małym stopniu zależna od cech określających sytuację społeczną badanych. Jedynie satysfakcja z własnych warunków materialnych wyraźnie sprzyja zadowoleniu w tym zakresie. Pozytywnymi ocenami wyróżniają się także najmłodszy respondenci, a szczególnie uczniowie i studenci.

W ubiegłych latach proporcje zadowolonych i niezadowolonych z funkcjonowania demokracji w Polsce były dość zmienne. Wynika to stąd, że opinie badanych o funkcjonowaniu demokracji kształtują się pod wpływem rozwoju sytuacji w kraju i szczegółowych ocen tego, co dzieje się na scenie politycznej. Najwyższy poziom zadowolenia z funkcjonowania demokracji odnotowaliśmy w latach 1996-1998. Odsetki osób zadowolonych i niezadowolonych były wówczas bardzo zbliżone. Równocześnie był to okres,

w którym wskaźniki nastrojów społecznych osiągały poziom najwyższy w całej dekadzie³. Sytuacja zmieniła się w roku 1999, gdy nastroje społeczne zaczęły się pogarszać. Wówczas nastąpił też nagły spadek zadowolenia z „realnie istniejącej” demokracji. W następnych dwóch latach odnotowaliśmy duże wahania opinii o funkcjonowaniu demokracji. Od roku 2001 obserwujemy już systematyczny wzrost niezadowolenia z jej funkcjonowania, jednocześnie zaś ogólny stan nastrojów społecznych osiąga rekordowo niski poziom⁴. Związek między zmianami ocen rozwoju ogólnej sytuacji w kraju a zadowoleniem z demokracji jest więc bardzo wyraźny. Przekonanie, że sytuacja w kraju zmierza w złym kierunku, powoduje, iż olbrzymia większość osób przeświadczonych o tym uogólnia tę opinię na ocenę funkcjonowania demokracji jako istniejącego obecnie systemu politycznego.

Tabela 2. Zadowolenie z funkcjonowania polskiej demokracji a oceny rozwoju ogólnej sytuacji w kraju

Czy, ogólnie biorąc, sytuacja w naszym kraju zmierza w dobrym czy też złym kierunku?	Czy jest Pan(i) zadowolony(a) ze sposobu, w jaki funkcjonuje demokracja w Polsce?					
	Zadowolony(a)		Niezadowolony(a)		Trudno powiedzieć	
	III 2003	VII 2003	III 2003	VII 2003	III 2003	VII 2003
	w procentach					
W dobrym	38	41	35	52	7	7
W złym	17	13	73	79	10	8
Trudno powiedzieć	26	11	54	70	20	19

Na szczególnie wysokie (najwyższe z dotychczasowych) niezadowolenie z demokracji w lipcu 2003 roku wpłynęło zapewne pojawienie się w ostatnim czasie wielu afer i skandali na scenie politycznej. Wskutek tego także wśród tych, którzy skłonni są pozytywnie oceniać rozwój bieżącej sytuacji w kraju, przeważa negatywna ocena funkcjonowania demokracji jako systemu.

Dodatkową ilustracją związku między zadowoleniem ze stanu polskiej demokracji a stosunkiem do aktualnej sytuacji na scenie politycznej może być też fakt, że zwolennicy SLD, ugrupowania sprawującego obecnie władzę, są znacznie częściej niż wyborcy pozostałych partii usatysfakcjonowani sposobem funkcjonowania demokracji, choć i wśród nich przeważa niezadowolenie.

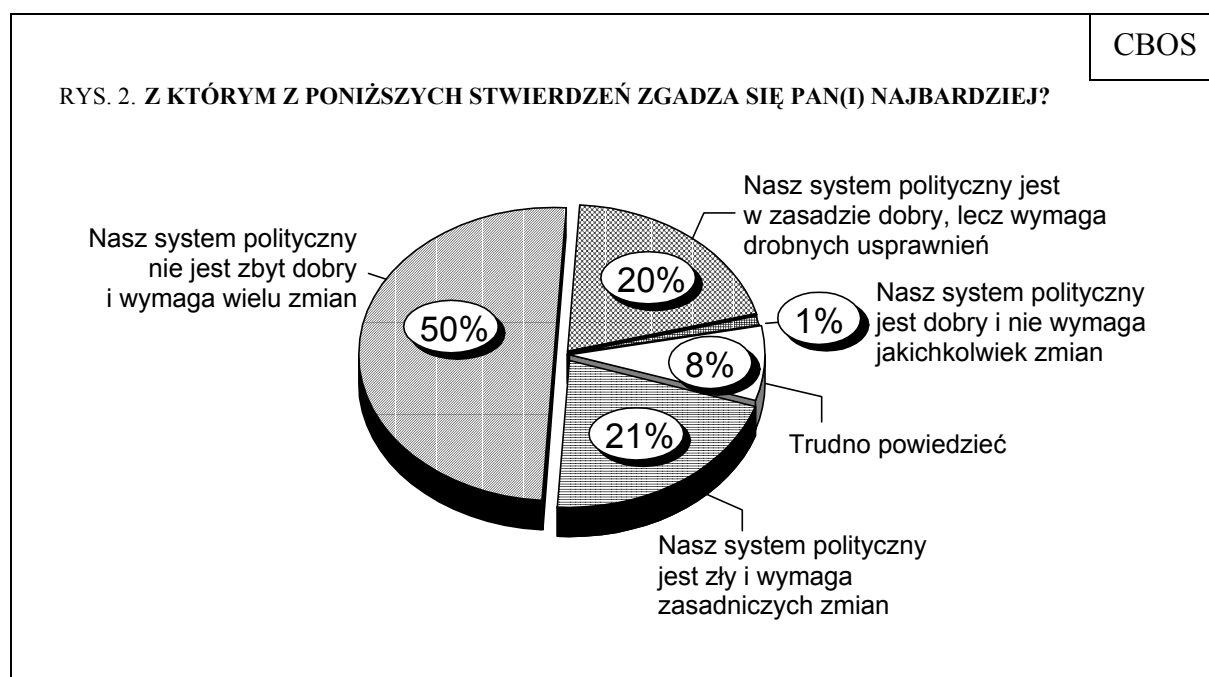
³ Zob. komunikat CBOS „Nastroje społeczne w lipcu”, lipiec 2003.

⁴ Por. przypis 3.

Tabela 3

Czy jest Pan(i) zadowolony(a), ze sposobu, w jaki funkcjonuje demokracja w Polsce?	Elektoraty							
	LPR	PO	PSL	PiS	Samo- -obrona	SLD	Niezde- cydo- wani	Niegło- sujący
	w procentach							
Zadowolony(a)	10	29	25	22	15	41	19	12
Niezadowolony(a)	80	67	59	77	78	54	72	75
Trudno powiedzieć	10	4	16	1	7	5	9	13

O ocenę „demokracji w działaniu” zapytaliśmy Polaków także w inny sposób. Badani oceniali istniejący w Polsce system polityczny bez posługiwania się terminem „demokracja”.

Miarą niezadowolenia z demokracji w naszym kraju jest również to, że wiosną bieżącego roku ocena istniejącego systemu politycznego i przekonanie o konieczności przeprowadzenia w nim zmian była niemal taka sama jak w styczniu 1989 roku, a więc tuż przed rozpoczęciem procesu transformacji ustrojowej.

Tabela 4

Z którym z poniższych stwierdzeń zgadza się Pan(i) najbardziej?	Wskazania respondentów według terminów badań					
	I '89	X '95	IV '97	X '97	III '99	III '03
	w procentach					
Nasz system polityczny jest dobry i nie wymaga jakichkolwiek zmian	2	1	2	3	1	1
Nasz system polityczny jest w zasadzie dobry, lecz wymaga drobnych usprawnień	20	31	36	35	30	20
Nasz system polityczny nie jest zbyt dobry i wymaga wielu zmian	49	42	41	44	44	50
Nasz system polityczny jest zły i wymaga zasadniczych zmian	22	17	12	12	17	21
Trudno powiedzieć	7	9	9	6	8	8

Opinia, że obecny system polityczny wymaga wielu zmian, przeważa nawet wśród badanych zadowolonych z funkcjonowania demokracji w Polsce, choć tylko nieco rzadziej występuje wśród nich pogląd, iż wystarczą drobne usprawnienia. Bardzo rzadko natomiast, co zrozumiałe, oceniają oni nasz system polityczny jako zły i wymagający zasadniczych zmian.

Tabela 5

Czy jest Pan(i) zadowolony(a) ze sposobu, w jaki funkcjonuje demokracja w Polsce?	Nasz system polityczny:			
	wymaga drobnych usprawnień	wymaga wielu zmian	wymaga zasadniczych zmian	Trudno powiedzieć
	w procentach			
Zadowolony(a)	39	46	9	6
Niezadowolony(a)	15	53	27	5
Trudno powiedzieć	16	42	12	30

Z kolei badani deklarujący niezadowolenie z funkcjonowania demokracji w naszym kraju stosunkowo rzadko uważają, że wystarczą jedynie drobne usprawnienia istniejącego systemu politycznego. Jednak większość z nich nie uznaje tego systemu za zły, lecz jedynie określa go jako „niezbyt dobry i wymagający wielu zmian”. O tym, że jest on „zły i wymaga zasadniczych zmian”, przekonany jest co czwarty badany z tej grupy.

Tabela 6

Z którym z poniższych stwierdzeń zgadza się Pan(i) najbardziej?	Elektoraty							
	LPR	PO	PSL	PiS	Samoobrona	SLD	Niezdecydowani	Niegłosujący
	w procentach							
Nasz system polityczny jest w zasadzie dobry, lecz wymaga drobnych usprawnień	23	24	28	19	11	36	19	15
Nasz system polityczny nie jest zbyt dobry i wymaga wielu zmian	42	59	52	56	46	53	53	48
Nasz system polityczny jest zły i wymaga zasadniczych zmian	30	16	18	21	26	8	15	26
Trudno powiedzieć	5	1	2	4	17	3	13	11

Opinia, że istniejący w Polsce system polityczny jest zły i wymaga zasadniczych zmian, najczęściej występuje wśród zwolenników LPR i Samoobrony oraz wśród osób biernych politycznie. Natomiast przekonanie, że nasz system jest dobry i wymaga jedynie drobnych usprawnień, najczęściej wyrażają sympatycy SLD. Oni też znacznie rzadziej niż zwolennicy innych partii postulują konieczność zasadniczych zmian w istniejącym w Polsce systemie politycznym.

Charakterystyczne jest, że równolegle z narastaniem niezadowolenia z funkcjonowania demokracji i wzrostem odsetka osób przekonanych, iż system polityczny w Polsce wymaga zmian, nieco umocniło się przekonanie, że obecny ustrój - demokratyczny - jest pod względem politycznym lepszy, i to znacznie, od poprzedniego, niedemokratycznego. Równocześnie jednak w takim samym stopniu wzrosło przekonanie, że pod względem gospodarczym obecny system jest gorszy.

Tabela 7

Czy obecny ustrój jest lepszy czy gorszy od poprzedniego?	Pod względem politycznym				Pod względem gospodarczym			
	X 2000		III 2003		X 2000*		III 2003	
	w procentach							
Znacznie lepszy	21	26	14	11				
Nieco lepszy	28	28	22	19				
Lepszy	49	54	36	30				
Ani lepszy, ani gorszy	20	17	16	14	20	16	14	14
Nieco gorszy	11	8	21	24				
Znacznie gorszy	12	7	18	20				
Gorszy	23	15	39	44				
Trudno powiedzieć	8	14	9	12	8	9	12	12

* W roku 2000 pytanie brzmiało: „Czy obecnie gospodarka funkcjonuje lepiej czy gorzej niż w czasie poprzedniego ustroju?”

Tabela 8

Czy jest Pan(i) zadowolony(a) ze sposobu, w jaki funkcjonuje demokracja w Polsce?	Czy obecny ustrój jest lepszy czy gorszy od poprzedniego pod względem politycznym ?			
	Lepszy	Ani lepszy, ani gorszy	Gorszy	Trudno powiedzieć
	w procentach			
Zadowolony(a)	63	15	8	14
Niezadowolony(a)	55	18	17	10
Trudno powiedzieć	31	19	18	32

Tabela 9

Czy jest Pan(i) zadowolony(a) ze sposobu, w jaki funkcjonuje demokracja w Polsce?	Czy obecny ustrój jest lepszy czy gorszy od poprzedniego pod względem gospodarczym ?			
	Lepszy	Ani lepszy, ani gorszy	Gorszy	Trudno powiedzieć
	w procentach			
Zadowolony(a)	40	13	33	14
Niezadowolony(a)	30	14	48	38
Trudno powiedzieć	11	18	38	33

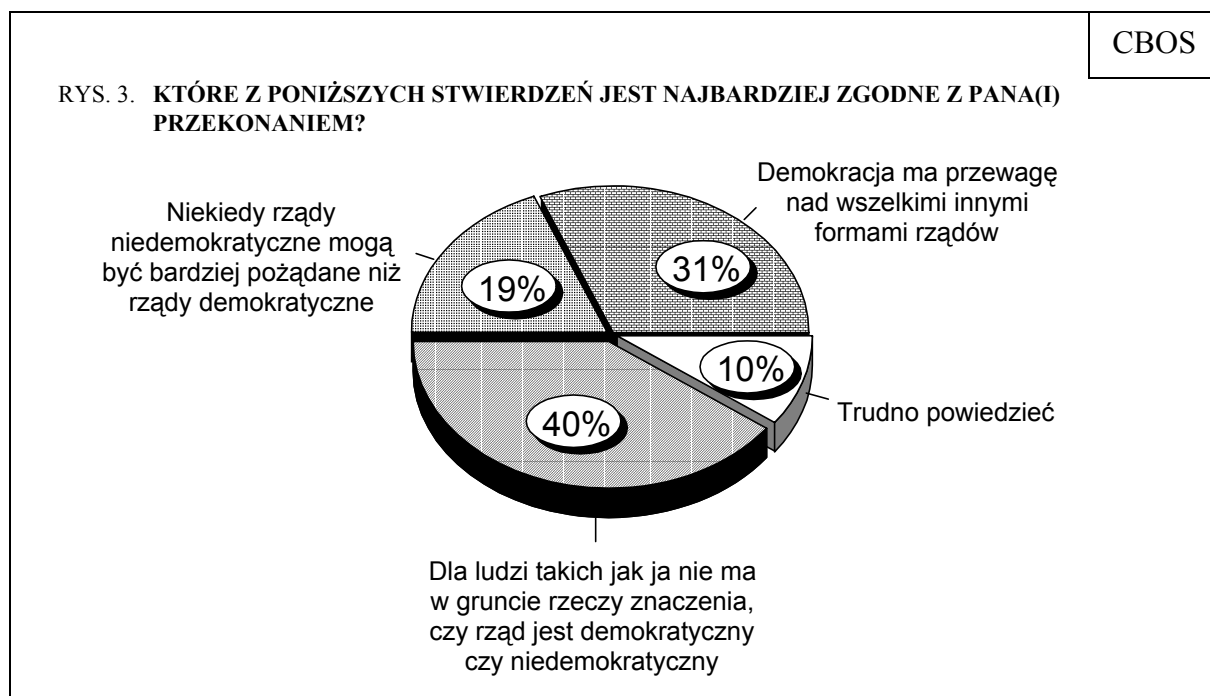
Opinia, że obecny ustrój jest pod względem politycznym lepszy od poprzedniego, zdecydowanie przeważa także wśród osób niezadowolonych z funkcjonowania demokracji, które zarazem oceniają gospodarkę socjalistyczną lepiej od obecnej. Pozwala to przypuszczać, że na krytyczną ocenę funkcjonowania demokracji w Polsce duży wpływ ma postrzeganie obecnej sytuacji gospodarczej.

POSTAWY WOBEC DEMOKRACJI JAKO FORMY SPRAWOWANIA WŁADZY

Zagadnieniem odrębnym od oceny funkcjonowania demokracji „realnie istniejącej” jest postawa wobec demokracji jako sposobu sprawowania władzy, innymi słowy - kwestia poparcia dla niej jako najlepszego ustroju. Niemal co trzeci respondent uważa, że demokracja ma przewagę nad wszystkimi innymi formami rządów, a zatem reprezentuje on postawę zdecydowanie *prodemokratyczną*. Z kolei co piąty dopuszcza istnienie sytuacji, w której rządy niedemokratyczne mogą być bardziej pożądane niż demokratyczne. Tę część badanych można uznać za osoby *podatne na autorytaryzm*.

Największą grupę stanowią jednak ci, dla których nie ma znaczenia, w jaki sposób - demokratyczny czy niedemokratyczny - władza jest sprawowana. Gdy dodamy do nich tych,

którzy nie potrafią zająć stanowiska w tej sprawie, okazuje się, że połowa badanych reprezentuje postawę określaną jako *alienacja polityczna*.

W ciągu ostatnich czterech lat społeczny zasięg trzech wyróżnionych tu postaw wobec demokracji ulegał jedynie niewielkim wahaniom. Stosunkowo największe zmiany obserwujemy w liczbie deklaracji świadczących o podatności na autorytaryzm. Ogólnie można powiedzieć, że zasięg tej postawy zwiększył się w roku 2001 i obecnie kształtuje się mniej więcej na tym samym poziomie.

Tabela 10

Które z poniższych stwierdzeń jest najbardziej zgodne z Pana(i) przekonaniem?	Wskazania respondentów według terminów badań			
	I '99	VI '01	III '03	VII '03
	w procentach			
Demokracja ma przewagę nad wszelkimi innymi formami rządów	31	34	35	31
Niekiedy rządy niedemokratyczne mogą być bardziej pożądane niż rządy demokratyczne	12	20	15	19
Dla ludzi takich jak ja nie ma w gruncie rzeczy znaczenia, czy rząd jest demokratyczny czy niedemokratyczny	40	35	41	40
Trudno powiedzieć	17	11	9	10

W odróżnieniu od oceny istniejącego w Polsce ustroju demokratycznego, postawy wobec demokracji jako sposobu sprawowania władzy są dość wyraźnie zróżnicowane społecznie (patrz tabele aneksowe). Głównie wiąże się to z poziomem wykształcenia badanych. Postawa *alienacyjna* związana jest najczęściej z wykształceniem niższym niż średnie, a postawa *prodemokratyczna* - z wykształceniem średnim i, przede wszystkim, wyższym.

Interesująco rozkłada się w poszczególnych grupach różniących się poziomem wykształcenia deklarowanie postawy, którą określiliśmy jako *skłonność do autorytaryzmu*. Deklaruje ją mniej więcej co ósmy badany z wykształceniem podstawowym, co piąty - z zasadniczym zawodowym i średnim oraz co czwarty - z wyższym. Gdy jednak weźmiemy pod uwagę wzajemne proporcje deklaracji *prodemokratycznych* i *autorytarnych*, wynik jest następujący: wśród osób z wykształceniem podstawowym - 3:2, zasadniczym zawodowym - 4:3, natomiast średnim i wyższym mniej więcej 2:1.

Zróżnicowania według poziomu wykształcenia znajdują odzwierciedlenie w poszczególnych grupach społeczno-zawodowych. Postawa *prodemokratyczna* dominuje wśród kadry kierowniczej i inteligencji oraz osób prowadzących samodzielną działalność gospodarczą, natomiast *alienacyjna* - wśród robotników i rolników. Także dobra sytuacja materialna - zarówno w wymiarze obiektywnym (przeciętnych dochodów rodziny), jak i subiektywnym (zadowolenia z własnych warunków materialnych) sprzyja deklarowaniu postawy *prodemokratycznej*.

Drugim czynnikiem wyraźnie różnicującym stosunek do demokracji jest wiek badanych. Wśród najmłodszych - tych, których całe świadome życie upłynęło w państwie demokratycznym, mających od 18 do 24 lat - blisko połowa (45%) uważa demokrację za najlepszą ze wszystkich innych form rządów. Im badani są starsi, tym odsetek ten się zmniejsza, rośnie zaś obojętność wobec sposobu sprawowania władzy. Natomiast przejawianie skłonności do zaakceptowania rządów niedemokratycznych występuje mniej więcej równie często wśród osób młodych i w średnim wieku, nieco rzadziej w grupie najstarszych, wśród których największy jest odsetek niemających zdania w tej sprawie. Jeśli weźmiemy pod uwagę proporcje występowania postaw *prodemokratycznych* i *autorytarnych*,

to wśród najmłodszych badanych wynik wynosi 2:1, wśród mających od 25 do 44 lat - 3:2, a wśród osób w wieku od 45 do 55 lat proporcje są jeszcze mniejsze.

Deklarowanie prawicowych bądź lewicowych poglądów politycznych nie wpływa na stosunek do demokracji. Różnicują go natomiast sympatie partyjne.

Tabela 11

Które z poniższych stwierdzeń jest najbardziej zgodne z Pana(i) przekonaniem?	Elektoraty							
	LPR	PO	PSL	PiS	Samoobrona	SLD	Nie-zdecydowani	Nie-głosujący
	w procentach							
Demokracja ma przewagę nad wszelkimi innymi formami rządów	32	55	34	51	18	50	32	26
Niekiedy rządy niedemokratyczne mogą być bardziej pożądane niż rządy demokratyczne	25	19	4	28	23	15	11	14
Dla ludzi takich jak ja nie ma w gruncie rzeczy znaczenia, czy rząd jest demokratyczny czy niedemokratyczny	33	23	53	17	54	31	47	48
Trudno powiedzieć	10	3	9	4	5	4	10	12

Najbardziej prodemokratyczni okazują się wyborcy PO, PiS i SLD, natomiast najbardziej obojętni wobec formy sprawowania rządów - zwolennicy PSL i Samoobrony. Z kolei skłonność do autorytaryzmu stosunkowo najczęściej występuje wśród sympatyków PiS, LPR i Samoobrony.

Powstaje pytanie, w jaki sposób codzienne doświadczenie życia w państwie demokratycznym wpływa na ogólniejsze postawy wobec demokracji? Innymi słowy, jaki jest związek między oceną funkcjonowania demokracji i stosunkiem do tej formy rządów, a ponadto - jak wiąże się z postawami wobec demokracji postrzeganie (pozytywne bądź negatywne) rozwoju ogólnej sytuacji w kraju? Są to pytania niebagatelne ze względu na przejawiający się zarówno wśród polityków, jak i komentatorów życia publicznego niepokój, czy pogarszające się nastroje społeczne oraz potęgujące się niezadowolenie ze sposobu funkcjonowania ładu demokratycznego nie spowodują wzrostu poparcia dla takich sił politycznych, które nie gwarantują przestrzegania reguł państwa demokratycznego. Odpowiedź na te pytania może być przyczynkiem do dyskusji na temat możliwych konsekwencji dla życia publicznego utrzymywania się od dłuższego czasu złych nastrojów społecznych.

Tabela 12

Czy jest Pan(i) zadowolony(a) ze sposobu, w jaki funkcjonuje demokracja w Polsce?	Stosunek do demokracji			
	Demokracja ma przewagę nad innymi formami rządów	Niekiedy rządy niedemokratyczne mogą być bardziej pożądane niż rządy demokratyczne	Dla ludzi takich jak ja nie ma znaczenia, czy rząd jest demokratyczny czy niedemokratyczny	Trudno powiedzieć
	w procentach			
Zadowolony(a)	49	17	29	5
Niezadowolony(a)	29	21	43	7
Trudno powiedzieć	14	9	38	39

Tabela 13

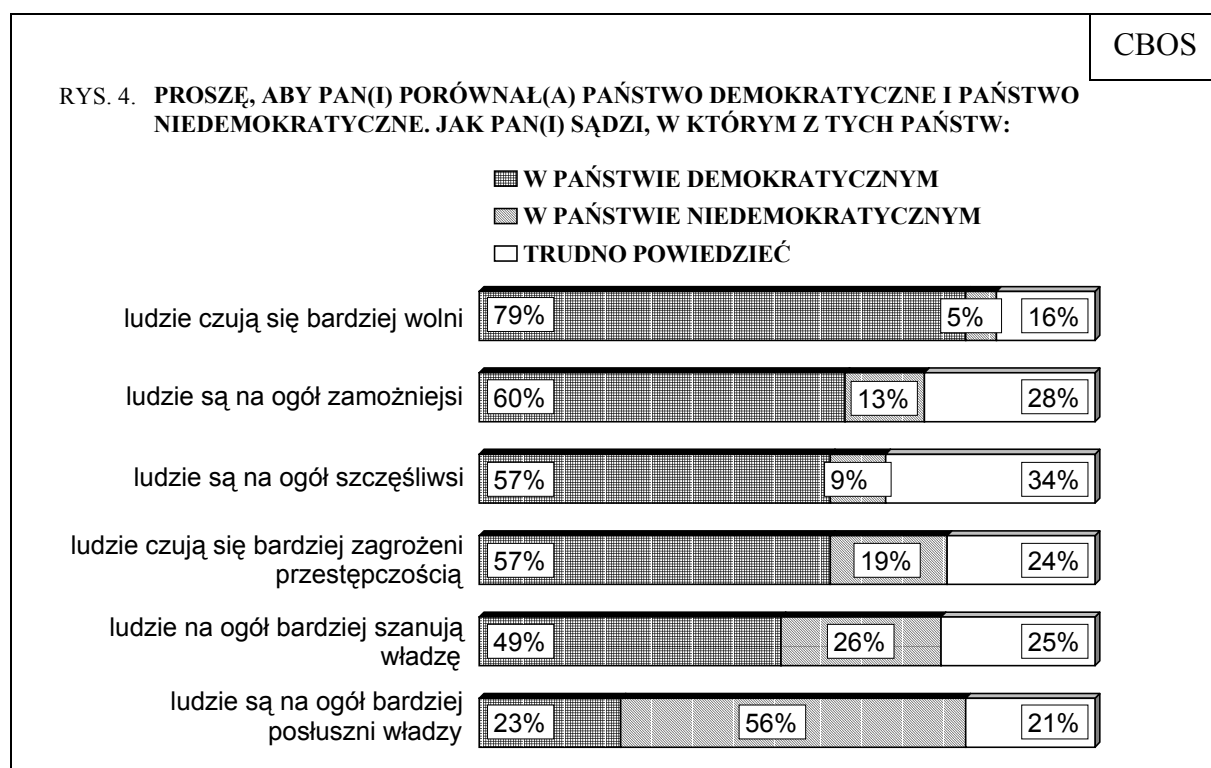
Czy sytuacja w kraju zmierza w dobrym czy też w złym kierunku?	Stosunek do demokracji			
	Demokracja ma przewagę nad innymi formami rządów	Niekiedy rządy niedemokratyczne mogą być bardziej pożądane niż rządy demokratyczne	Dla ludzi takich jak ja nie ma znaczenia, czy rząd jest demokratyczny czy niedemokratyczny	Trudno powiedzieć
	w procentach			
W dobrym	41	22	32	5
W złym	27	20	44	9
Trudno powiedzieć	34	9	37	20

Jak można było się spodziewać, zarówno **negatywna ocena funkcjonowania demokracji w Polsce**, jak i krytyczna ocena kierunku rozwoju sytuacji w kraju wyraźnie wiążą się z rzadszym występowaniem postawy *prodemokratycznej*. **Nie powoduje to jednak wprost nasilenia skłonności do przyzwolenia na rządy niedemokratyczne, lecz sprzyja przyjmowaniu postawy alienacyjnej, deklarowaniu obojętności wobec sposobu sprawowania władzy.** Akceptacja demokracji jest bowiem wyrażana częściej niż aprobatą rządów niedemokratycznych zarówno wśród osób dobrze, jak i źle oceniających funkcjonowanie ustroju demokratycznego oraz ogólny kierunek rozwoju sytuacji w kraju. W pewnym sensie podobnie łączy się z postawami wobec demokracji ocena istniejącego w Polsce systemu politycznego. Nawet wśród osób, które uważają obecny ustrój za zły i wymagający zasadniczych zmian, opinia o przewadze demokracji wyrażana jest blisko dwukrotnie częściej niż przekonanie, że niekiedy rządy niedemokratyczne są bardziej pożądane.

Tabela 14

Ocena naszego systemu politycznego	Stosunek do demokracji				
	Demokracja ma przewagę nad innymi formami rządów	Niekiedy rządy niedemokratyczne mogą być bardziej pożądane niż rządy demokratyczne	Dla ludzi takich jak ja nie ma znaczenia, czy rząd jest demokratyczny czy niedemokratyczny	Trudno powiedzieć	Ogółem
	w procentach				
Wymaga drobnych usprawnień	51	12	29	8	100
Wymaga wielu zmian	36	17	39	8	100
Wymaga zasadniczych zmian	29	15	48	8	100
Trudno powiedzieć	7	6	63	24	100

W uzupełnieniu postaw wobec demokracji przedstawimy jeszcze opinie na temat różnic między państwem demokratycznym a niedemokratycznym w bardziej apolitycznym wymiarze. Zapytaliśmy badanych, co - ich zdaniem - charakteryzuje i odróżnia państwo demokratyczne od niedemokratycznego w pięciu aspektach: wolności, zamożności, szczęścia osobistego, stosunku do władzy i poczucia zagrożenia przestępczością.

Okazuje się, że respondenci utożsamiają demokrację przede wszystkim z wolnością. Zdaniem większości z nich demokracja to także wyższy materialny standard życia i szczęście osobiste, ale płaci się za to większym poczuciem zagrożenia przestępczością. Przekonanie o większej wolności, a zarazem i większym zagrożeniu przestępczością w ustroju demokratycznym utrzymuje się od wielu lat na zbliżonym poziomie. W ostatnim okresie zmalał natomiast odsetek osób przekonanych, że więcej szczęścia i bogactwa przynosi ludziom demokracja niż ustroje niedemokratyczne. W dalszym ciągu jednak przekonanie to pozostaje dominujące.

Badani dostrzegają również odmienny w obu systemach stosunek do władzy. Według nich w państwach demokratycznych obywatele z reguły bardziej szanują władzę (która ma przecież legitymację społeczną), zarazem jednak rzadziej są jej posłuszni. W państwach niedemokratycznych natomiast są na ogół posłuszni władzy, mimo że jej nie szanują. Powszechne rozczarowanie polskim systemem politycznym i wydarzeniami na scenie politycznej spowodowało jednak wyraźne zmniejszenie ciągle dominującego przekonania o szacunku, jakim na ogół cieszą się władze demokratyczne. Obserwacja życia społecznego doprowadziła też do spadku liczby badanych wierzących, że ludzie są bardziej posłuszni władzom wybranym demokratycznie i obecnie już ponad połowa sądzi, iż większym posłuszeństwem cieszy się władza niedemokratyczna.

Tabela 15

W którym z państw:	W państwie demokratycznym			W państwie niedemokratycznym			Trudno powiedzieć		
	V '95	XI '96	III '03	V '95	XI '96	III '03	V '95	XI '96	III '03
	w procentach								
- ludzie czują się bardziej wolni	82	81	79	5	4	5	13	14	16
- ludzie są na ogół szczęśliwsi	63	66	57	8	7	9	28	27	34
- ludzie są na ogół zamożniejsi	64	65	60	14	8	13	22	27	28
- ludzie czują się bardziej zagrożeni przestępczością	57	53	57	23	20	19	20	26	24
- ludzie na ogół bardziej szanują władzę	57	53	49	23	22	26	20	26	25
- ludzie są na ogół bardziej posłuszni władzy	35	26	23	47	52	56	18	21	21

Wiąże się to z pogarszającym się obrazem demokracji w Polsce. W ciągu ostatnich czterech lat zwiększyły się odsetki badanych, którzy są przekonani, że zwykli obywatele nie mają wpływu na poczynania rządu, że politycy dbają tylko o swoje kariery i że partie polityczne są zainteresowane wyłącznie zdobywaniem głosów obywateli, a nie ich opiniami. Wzrosła też liczba sądzących, że nie można być uczciwym człowiekiem i uczestniczyć w sprawowaniu władzy.

Tabela 16

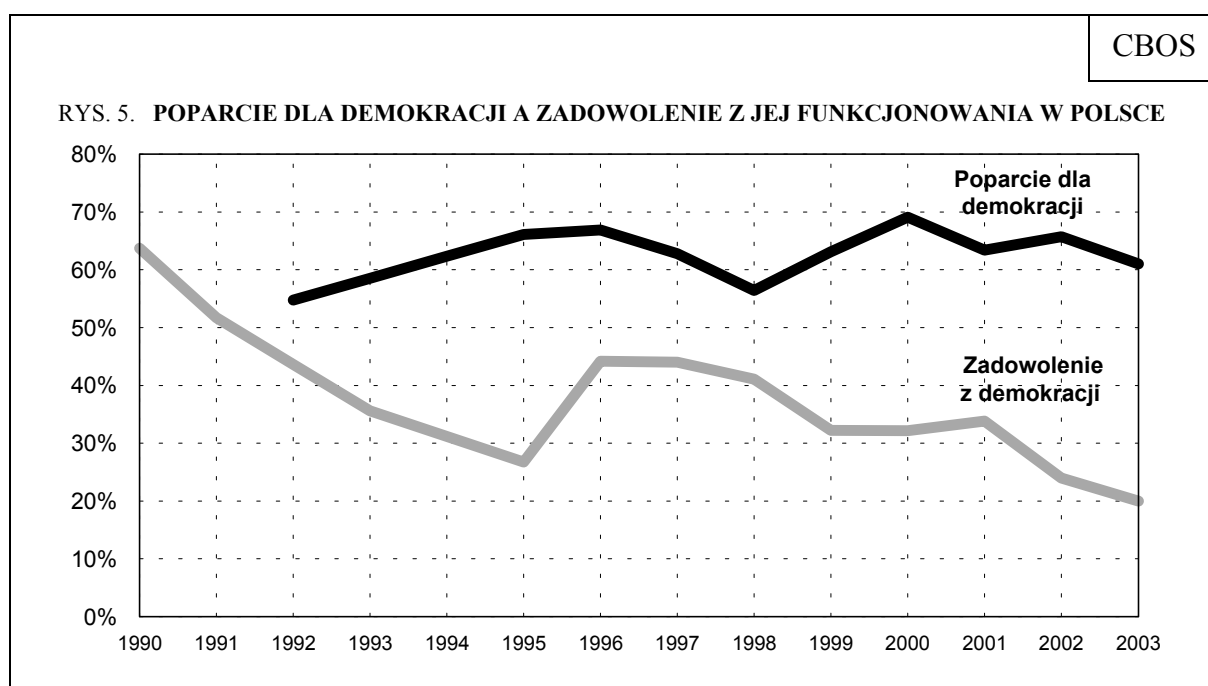
Czy zgadza się Pan(i) z następującymi opiniami?	Zgadzam się		Nie zgadzam się		Trudno powiedzieć	
	I '99	III '03	I '99	III '03	I '99	III '03
	w procentach					
W Polsce podczas wyborów głosujący mają szansę dokonania rzeczywistego wyboru	70	69	20	24	10	7
Zwykli obywatele nie mają wpływu na to, co robi rząd	80	84	15	12	5	4
Większość polityków niezależnie od tego, co mówi, tak naprawdę dba tylko o swoją karierę	87	92	7	5	6	3
Partie są zainteresowane wyłącznie zdobywaniem głosów obywateli podczas wyborów, a nie interesują się ich opiniami	85	87	7	7	8	6
Aby pełnić w naszym kraju jakąś funkcję we władzy, nie można być uczciwym człowiekiem	31	38	54	44	15	18

Podsumowując tę część analiz należy podkreślić wyraźny spadek zadowolenia z funkcjonowania „polskiej” demokracji i wzrastające przekonanie, iż nie jest ona ważna z punktu widzenia życia obywateli. Przekłada się to na wzrost sceptycyzmu wobec bardziej ogólnych oczekiwań, że demokracja przyczynia się do wzrostu szczęśliwości i bogactwa. Wszystko to bezsprzecznie ma związek z rzeczywistym życiem politycznym w Polsce, o czym świadczą wyraźne zmiany opinii w czasie.

Teoretycy demokracji twierdzą jednak, że ocena jej funkcjonowania ma na ogół niewielki wpływ na przekonanie, iż jest to najlepszy z istniejących dotychczas systemów politycznych. Innymi słowy, poparcie dla demokracji jako idealnego ustroju nie zmienia się tak szybko, jak zmieniają się oceny rzeczywistych stosunków demokratycznych w kraju. Prawidłowość ta potwierdziła się w Polsce do 2002 roku, do kiedy brak było zgodności

trendów w zmianach oceny funkcjonowania demokracji i poparcia dla niej jako idealnego ustroju. Zmieniło się to w bieżącym roku, ponieważ odnotowaliśmy jednoczesne pogorszenie się obu wskaźników. Widać to, kiedy porównamy zmiany rocznych przeciętnych ocen rzeczywistego stanu demokracji i przeciętnego poparcia dla niej jako najlepszego systemu politycznego. (W niektórych latach pytania na ten temat zadawane były więcej niż raz i rezultaty podlegały niewielkim, nieregularnym wahaniom, wobec czego przeciętne roczne lepiej oddają długofalowe trendy.) Ponieważ nie chcemy, aby odpowiedź dotyczyła częściowo tego, jak ważne są obecnie demokratyczne stosunki polityczne dla życia respondentów, posłużymy się tu uproszczoną wersją pytania omawianego uprzednio, a dotyczącą tego, czy respondent zgadza się ze stwierdzeniem, że demokracja jest najlepszą formą rządów czy też nie zgadza.

Okres jednego roku jest jeszcze za krótki, aby wnioskować o wzrastającej sile związku między ocenami demokracji i poparciem dla niej, niemniej zaobserwowana tendencja wydaje się niepokojąca i wymaga dalszego śledzenia. W tym kontekście interesujące jest, jak na oceny i poparcie dla demokracji wpływa rozumienie jej przez opinię publiczną.

ROZUMIENIE DEMOKRACJI I OCENY REALIZACJI JEJ ZASAD

W potocznym rozumieniu i rozważaniach teoretycznych przypisuje się demokracji wiele różnych cech. Niektóre można traktować jako definiujące ten ustrój. Inne cechy współwystępują z demokratycznymi stosunkami politycznymi, mogą być przez nie wzmacniane lub nawet po części z nich wynikać, jednak nie są typowymi cechami demokracji, ponieważ mogą występować i w innych ustrojach. Złożoność problemów definicyjnych odbija się na rozumieniu demokracji przez opinię publiczną. Oceny demokracji i poparcie dla niej mogą się znacznie różnić w zależności od tego, jakie aspekty ustroju demokratycznego uważane są przez oceniających za ważniejsze, a które za mniej ważne.

W naszych badaniach zrealizowanych w latach 2000 i 2003 wymieniliśmy dwadzieścia trzy różne cechy, które w rozważaniach teoretycznych, publicystyce lub w potocznym rozumieniu bywają przypisywane demokracji. Respondenci proszeni byli o wskazanie cech uważanych przez nich za ważne, aby państwo mogło być uznane za demokratyczne, oraz takich, które w ogóle nie są cechami demokracji.

Za najważniejszą cechę demokracji respondenci uważają równość wobec prawa (80% wskazań „bardzo ważne”). Co najmniej 70% badanych wskazuje też jako bardzo ważne dla uznania ustroju za demokratyczny takie cechy państwa, jak: dobór najlepszych ludzi do rządzenia krajem, ochrona wolności osobistej obywateli, zapewnienie dzieciom ze wszystkich rodzin równych szans kształcenia, finansowanie przez państwo ochrony zdrowia, nauki i kultury, zapewnienie przez instytucje państwowe godziwych warunków bytu najbiedniejszym oraz dbałość rządu o dobrobyt obywateli. Jak widać, zróżnicowanie cech uważanych za definiujące demokrację jest bardzo duże. Najczęściej jednak wskazywano na opiekuńcze funkcje państwa.

Tabela 17. Rozumienie demokracji (dane z marca 2003)

Cechy systemu społeczno-politycznego	Które z wymienionych cech uważa Pan(i) za ważne, aby można było uznać państwo za demokratyczne, a które za nieważne?					
	Bardzo ważne	Średnio ważne	Niezbyt ważne	To nie jest cecha demokracji	Trudno powiedzieć	Ważność cechy (średnia liczba punktów)
	PUNKTY NA SKALI					
	4	3	2	1		
	w procentach					
Równość wobec prawa	80	8	1	1	10	3,85
Dobór najlepszych ludzi do rządu krajem	78	9	2	2	9	3,80
Ochrona wolności osobistej	77	12	1	0	9	3,83
Zapewnienie dzieciom ze wszystkich rodzin równych szans kształcenia	76	10	3	2	9	3,75
Zapewnienie przez państwo godziwych warunków życia najbiedniejszym	73	14	2	1	10	3,75
Finansowanie przez państwo ochrony zdrowia, nauki, kultury	72	14	2	2	10	3,73
Dbłość rządu o dobrobyt obywateli	70	16	3	2	9	3,69
Rządy prawa	70	14	2	2	12	3,75
Odpowiedzialność państwa za życie gospodarcze	67	18	3	0	12	3,71
Wolność wyrażania poglądów i organizowania się	66	22	3	0	9	3,70
Reprezentowanie woli wyborców przez parlament	66	18	4	1	11	3,68
Jak najlepsze zaspokajanie przez rząd potrzeb wszystkich obywateli	61	23	3	2	10	3,59
Ciągłe konsultowanie ze społeczeństwem ważnych decyzji państwowych	58	25	5	1	11	3,59
Wolność wyboru miejsca zamieszkania w kraju lub za granicą	57	27	5	2	9	3,54
Możliwość wyboru między programami partii politycznych	52	27	7	1	13	3,48
Aktywność obywateli w życiu publicznym	52	31	4	1	12	3,52
Przekazanie przez państwo jak najszerszych kompetencji samorządom i organizacjom społecznym	48	29	4	1	18	3,51
Ograniczenie przez państwo nierówności warunków bytu	48	26	5	4	17	3,42
Ochrona praw mniejszości	47	33	6	1	13	3,46
Jak najmniej interwencji państwa w życie obywateli	41	32	7	3	17	3,35
Podporządkowanie się mniejszości woli większości	27	32	13	10	19	2,94
Mała rola państwa w gospodarce	24	29	10	12	25	2,88
Ograniczenie praw jednostki dla osiągnięcia celów ogólnospołecznych	17	24	14	18	27	2,56

Cechy uznawane przez teoretyków demokracji za ustrojowe, formalnoprawne jej kryteria, takie jak: rządy prawa, wolność wyrażania poglądów i organizowania się oraz reprezentowanie interesów wyborców przez parlament, wskazuje jako bardzo ważne dla określenia ustroju jako demokratyczny ponad dwie trzecie badanych. Niewiele mniejsza liczebnie grupa uznaje za bardzo ważną cechę definiującą demokrację jak najlepsze zaspokajanie przez rząd potrzeb obywateli.

Tylko około połowy respondentów wskazuje jako bardzo ważne cechy definiujące demokrację: możliwość wyboru między programami różnych partii politycznych, aktywność obywateli w życiu publicznym oraz przekazanie przez państwo jak najwięcej kompetencji samorządom i organizacjom społecznym - uważane przez teoretyków za istotne elementy ustroju demokratycznego.

Interesujące jest, że jako najmniej ważne elementy definicji demokracji postrzegane są zarówno cechy ustroju liberalnego (jak najmniej ingerencji państwa w życie obywateli i w gospodarkę), jak i cechy kolektywistycznych lub wręcz autorytarnych stosunków społecznych (podporządkowanie woli większości i ograniczenie praw jednostki dla celów ogólnospołecznych).

Istotne jest porównanie cech uważanych za definiujące ustrój demokratyczny z cechami przypisywanymi istniejącemu obecnie w Polsce systemowi politycznemu, innymi słowy zbadanie, jak w opinii publicznej teoretyczny (idealny) wzór demokracji jest realizowany w praktyce. Dlatego poprosiliśmy respondentów o stwierdzenie, czy wymienione przez nas potencjalne cechy demokracji charakteryzują stosunki panujące obecnie w naszym kraju.

Tabela 18. Postrzegana realizacja potencjalnych zasad ustroju demokratycznego (dane z marca 2003)

Czy w naszym kraju przestrzegane są następujące zasady?	Zdecydowanie tak	Raczej tak	Raczej nie	Zdecydowanie nie	Trudno powiedzieć	Stopień realizacji zasady (średnia punktów)
	PUNKTY NA SKALI					
	4	3	2	1		
	w procentach					
Istnieje wolność wyrażania poglądów i organizowania się	22	58	10	1	9	3,10
Istnieje wolność wyboru miejsca zamieszkania w kraju lub za granicą	22	46	16	6	10	2,93
Istnieje możliwość wyboru między programami partii politycznych	19	52	12	2	15	3,05
Państwo ponosi odpowiedzialność za życie gospodarcze	19	32	26	10	13	2,70
Mniejszość musi podporządkować się woli większości	16	48	15	2	19	2,98
Obywatele mają możliwość aktywności w życiu publicznym	11	55	22	3	9	2,81
Wolność osobista obywateli jest chroniona	11	51	19	4	15	2,81
Wobec prawa wszyscy są równi	9	20	36	24	10	2,16
Prawa mniejszości są chronione	8	48	21	3	20	2,77
Państwo odgrywa małą rolę w gospodarce	8	37	29	6	20	2,59
Dla osiągnięcia celów ogólnospołecznych ogranicza się prawa jednostki	6	30	28	2	33	2,61
Państwo stara się jak najmniej interweniować w życie obywateli	5	44	28	4	19	2,62
Państwo finansuje ochronę zdrowia, naukę i kulturę	4	39	33	14	10	2,37
Są rządy prawa	4	34	40	11	11	2,35
Sejm reprezentuje wolę wyborców	4	29	42	12	13	2,30
Państwo przekazuje jak najszersze kompetencje samorządom i organizacjom społecznym	3	38	28	4	27	2,55
Ważne decyzje państwowe są konsultowane ze społeczeństwem	3	24	47	14	12	2,17
Do rządzenia krajem dobiera się najlepszych ludzi	3	15	49	20	13	2,02
Państwo ogranicza nierówności warunków bytu	2	18	47	19	14	2,03
Dzieci ze wszystkich rodzin mają zapewnione równe szanse kształcenia	2	9	45	39	5	1,72
Rząd dba o dobrobyt obywateli	1	12	53	28	6	1,85
Rząd stara się jak najlepiej zaspokoić potrzeby wszystkich obywateli	1	12	52	27	8	1,87
Państwo zapewnia godziwe warunki życia najbiedniejszym	1	5	42	46	6	1,58

Już na pierwszy rzut oka widać różnice między uszeregowaniem charakterystyk (zasad) ustroju demokratycznego pod względem ich ważności dla istoty demokracji oraz stopnia ich realizacji w Polsce. Przed omówieniem tych różnic trzeba jednak podkreślić dużą

stabilność rozumienia demokracji. Uszeregowanie poszczególnych jej zasad pod względem ich ważności dla zdefiniowania systemu jako demokratyczny jest prawie identyczne w latach 2000 i 2003. Porównywalne są też liczby punktów przyznawanych tym cechom na skali ważności. Od rankingu ważności różni się jednak bardzo ranking według stopnia realizacji.

Tabela 19. Przeciętna ważność cech ustroju według ich znaczenia dla definicji demokracji oraz przeciętny stopień ich realizacji w Polsce

Cechy systemu społeczno-politycznego	Ważność cechy dla zdefiniowania ustroju jako demokratyczny		Ocena stopnia realizacji cechy w Polsce
	IV '00	III '03	III '03
średnia liczba punktów na skali 1-4			
Równość wobec prawa	3,84	3,85	2,16
Dobór najlepszych ludzi do rządzenia krajem	3,76	3,80	2,02
Ochrona wolności osobistej	3,79	3,83	2,81
Zapewnienie równych szans kształcenia dzieciom ze wszystkich rodzin	3,75	3,75	1,72
Zapewnienie przez państwo godziwych warunków życia najbiedniejszym	3,70	3,75	1,58
Finansowanie przez państwo ochrony zdrowia, nauki, kultury	3,74	3,73	2,37
Dbłość rządu o dobrobyt obywateli	3,65	3,69	1,85
Rządy prawa	3,68	3,75	2,35
Odpowiedzialność państwa za życie gospodarcze	3,65	3,71	2,70
Wolność wyrażania poglądów i organizowania się	3,69	3,70	3,10
Reprezentowanie woli wyborców przez parlament	3,68	3,68	2,30
Jak najlepsze zaspokajanie przez rząd potrzeb wszystkich obywateli	3,60	3,59	1,87
Ciągłe konsultowanie ze społeczeństwem ważnych decyzji państwowych	3,56	3,59	2,17
Wolność wyboru miejsca zamieszkania w kraju lub za granicą	3,46	3,54	2,93
Możliwość wyboru między programami partii politycznych	3,51	3,48	3,05
Aktywność obywateli w życiu publicznym	3,41	3,52	2,81
Przekazanie przez państwo jak najszerszych kompetencji samorządom i organizacjom społecznym	3,45	3,51	2,55
Ograniczenie przez państwo nierówności warunków bytu	3,40	3,42	2,03
Ochrona praw mniejszości	3,39	3,46	2,77
Jak najmniej interwencji państwa w życie obywateli	3,19	3,35	2,62
Podporządkowanie się mniejszości woli większości	2,93	2,94	2,98
Mała rola państwa w gospodarce	2,69	2,88	2,59
Ograniczenie praw jednostki dla osiągnięcia celów ogólnospołecznych	2,39	2,56	2,61

Skrzyżowanie kryterium ważności i realizacji pozwala stwierdzić, które z zasad i cech uznawanych w Polsce za ważne dla demokracji oraz nieważne dla niej występują zdaniem opinii publicznej w naszym systemie politycznym.

CECHY DEMOKRACJI UZNANE ZA WAŻNE I REALIZOWANE

Należy podkreślić, że cechy demokracji uznane przez opinię publiczną za ważne, a zarazem rzeczywiście występujące w Polsce, można określić jako polityczne aspekty tego ustroju. Dotyczy to szczególnie swobód obywatelskich. Tak więc w zasadzie panuje zgoda, iż w Polsce realizowane są takie ważne zasady demokracji, jak: wolność wyrażania poglądów i organizowania się, swoboda wyboru miejsca zamieszkania w kraju lub za granicą, ochrona wolności osobistej, aktywność obywateli w życiu publicznym i przekazanie przez państwo jak najszerszych kompetencji samorządom i organizacjom społecznym. Za ważną i zarazem realizowaną zasadę demokracji uznano też odpowiedzialność państwa za życie gospodarcze. W tym jednak przypadku nie jest jasne, w jakim stopniu opinia publiczna obarcza państwo odpowiedzialnością za gospodarkę, a w jakim uznaje, że państwo w wystarczającym stopniu bierze na siebie tę odpowiedzialność.

CECHY DEMOKRACJI UZNAWANE ZA MNIEJ WAŻNE I REALIZOWANE

Ta ostatnia wątpliwość wzmocniona jest faktem, iż według badanych w Polsce państwo odgrywa małą rolę w gospodarce, co jednocześnie - wbrew zasadom demokracji liberalnej - traktowane jest przez społeczeństwo jako mało istotne dla uznania systemu politycznego za demokratyczny. Podobnie brak interwencji państwa w prywatne życie obywateli, a więc inny istotny element liberalnego modelu demokracji, postrzegany jest wprawdzie jako zasada realizowana w Polsce, jednak mało ważna dla demokracji. Do pozostałych mało ważnych, ale realizowanych w naszym kraju zasad zaliczane są także ochrona praw mniejszości i takie formalne kryterium demokracji, jak możliwość wyboru między programami różnych partii politycznych. Do tej samej kategorii zalicza też polska opinia publiczna zasady kolektywizmu, których włączanie do definicji demokracji jest rzeczywiście wątpliwe, a mianowicie - ograniczenie praw jednostki dla osiągnięcia celów ogólnospołecznych i podporządkowanie mniejszości woli większości.

CECHY DEMOKRACJI UZNAWANE ZA WAŻNE, ALE NIEREALIZOWANE W POLSCE

Ta kategoria cech ustroju demokratycznego wymaga szczególnej uwagi. Niezadowolenie ze stopnia realizacji poszczególnych ważnych zasad demokracji może bowiem przyczynić się do negatywnych ocen jej funkcjonowania w ogóle, a nie można wykluczyć nawet jego wpływu na poparcie dla zasad demokracji jako idealnego ustroju. Jako bardzo istotne cechy demokracji, których stopień realizacji jest jednak według polskiej opinii publicznej niezadowalający, wskazywano przede wszystkim aspekty praworządności (równość wobec prawa i rządy prawa) oraz opiekuńcze funkcje państwa (zapewnienie przez państwo godziwych warunków życia najbiedniejszym, zapewnienie równych szans kształcenia dzieciom ze wszystkich rodzin, dbałość rządu o dobrobyt obywateli, jak najlepsze zaspokajanie przez rząd potrzeb wszystkich obywateli i finansowanie ochrony zdrowia, nauki oraz kultury). Niezadowolenie z bieżącego życia politycznego znalazło swój wyraz także w tym, że jako nierealizowane ważne cechy demokracji wskazywano: dobór najlepszych ludzi do rządu krajem, ciągłe konsultowanie ze społeczeństwem ważnych decyzji państwowych i rzeczywiste, a nie jedynie formalne reprezentowanie woli wyborców przez parlament.

MNIEJ WAŻNY I NIEREALIZOWANY ATRYBUT DEMOKRACJI

Tylko jedną zasadę polska opinia publiczna uznaje zarówno za mało ważną dla nazwania ustroju demokratycznym, jak i nierealizowaną w praktyce. Jest to egalitarystyczna zasada zmniejszania przez państwo różnic w materialnych warunkach bytu. Polacy uważają, że ta potencjalna funkcja państwa nie jest w naszym kraju wystarczająco spełniana. Jednocześnie nie wiążą jej z ustrojem demokratycznym, być może uważając, że była ona lepiej spełniana w poprzednim, niedemokratycznym ustroju. Przywiązywanie małej wagi do niwelowania materialnych nierówności w celu uznania ustroju za demokratyczny nie świadczy jednak bynajmniej o tym, że Polacy w ogóle nie uznają tej funkcji państwa za nieważną. (Dowodzą tego m.in. inne nasze badania.) Po prostu nie uważają jej za definicyjny atrybut państwa demokratycznego.

Tabela 20. Typologia cech ustroju z punktu widzenia ich znaczenia dla demokracji i stopnia realizacji w Polsce (dane z marca 2003)

Czy te cechy systemu występują w Polsce?	Znaczenie poszczególnych cech systemu dla zdefiniowania go jako demokracji	
	Ważne	Mało ważne i nieważne
Tak	• Wolność wyrażania poglądów i organizowania się • Wolność wyboru miejsca zamieszkania w kraju lub za granicą • Aktywność obywateli w życiu publicznym • Ochrona wolności osobistej • Odpowiedzialność państwa za życie gospodarcze • Przekazanie przez państwo jak najszerszych kompetencji samorządom i organizacjom społecznym	• Mała rola państwa w gospodarce • Jak najmniej interwencji państwa w życie obywateli • Ochrona praw mniejszości • Możliwość wyboru między programami partii politycznych • Ograniczenie praw jednostki dla osiągania celów ogólnospołecznych • Podporządkowanie się mniejszości woli większości
Nie	• Równość wobec prawa • Rządy prawa • Zapewnienie przez państwo godziwych warunków życia najbiedniejszym • Zapewnienie równych szans kształcenia dzieciom ze wszystkich rodzin • Dbałość rządu o dobrobyt obywateli • Jak najlepsze zaspokajanie przez rząd potrzeb wszystkich obywateli • Dobór najlepszych ludzi do rządzenia krajem • Ciągłe konsultowanie ze społeczeństwem ważnych decyzji państwowych • Reprezentowanie woli wyborców przez parlament • Finansowanie przez państwo ochrony zdrowia, nauki, kultury	• Ograniczenie przez państwo nierówności warunków bytu

OGÓLNE WYMIARY ROZUMIENIA DEMOKRACJI I STOPNIA REALIZACJI JEJ ZASAD ORAZ ICH WPŁYW NA STOSUNEK DO DEMOKRACJI

Znaczna liczba i zróżnicowanie atrybutów przypisywanych demokracji przez opinię publiczną utrudnia analizę ich wpływu na stosunek do demokracji. Dlatego niezbędne jest stworzenie bardziej ogólnych, kompleksowych i złożonych kategorii, w których ludzie skłonni są opisywać ustrój demokratyczny. Analiza współzależności pomiędzy uznawaniem poszczególnych cech ustroju za ważne, aby można go było uznać za demokratyczny - ściślej mówiąc analiza czynnikowa - pozwala na wyodrębnienie czterech stosunkowo ogólnych pojęć, które zdaniem respondentów definiują demokrację. Pojęcia te można ogólnie określić

jako „rządy prawa i swobody obywatelskie”, „egalitarne państwo opiekuńcze”, „liberalizm, samorządność i wolność wyboru” oraz „kolektywizm”. Tabela 21 pokazuje, jakie szczegółowe cechy wchodzą w skład tych czterech bardziej ogólnych czynników (pojęć) definiujących demokrację.

Tabela 21. Pogrupowanie szczegółowych cech ustrojowych w ogólniejsze czynniki definiujące demokrację. Wyniki analizy czynnikowej metodą „głównych składowych” z rotacją „varimax”

Cechy systemu społeczno-politycznego	Czynnik I Rządy prawa, wolności obywatelskie	Czynnik II Egalitarne państwo opiekuńcze	Czynnik III Liberalizm, samorządność, wolność wyboru	Czynnik IV Kolektywizm
Równość wobec prawa	0,71	0,18	0,19	0,05
Reprezentowanie woli wyborców przez parlament	0,69	0,07	0,05	-0,07
Rządy prawa	0,62	-0,04	-0,03	0,04
Dobór najlepszych ludzi do rządzenia krajem	0,59	0,41	0,10	0,01
Ochrona wolności osobistej	0,55	0,14	0,36	-0,03
Aktywność obywateli w życiu publicznym	0,51	0,05	0,32	0,01
Ochrona praw mniejszości	0,49	0,12	0,28	0,04
Zapewnienie przez państwo godziwych warunków życia najbiedniejszym	0,12	0,72	0,09	-0,01
Jak najlepsze zaspokojenie przez rząd potrzeb wszystkich obywateli	0,04	0,72	0,08	0,16
Finansowanie przez państwo ochrony zdrowia, nauki, kultury	0,05	0,70	0,01	0,05
Odpowiedzialność państwa za życie gospodarcze	0,06	0,63	0,21	-0,15
Zapewnienie równych szans wykształcenia	0,41	0,60	-0,01	0,09
Ograniczenie przez państwo nierówności warunków bytu	0,06	0,47	0,11	0,34
Wolność wyboru miejsca zamieszkania w kraju i zagranicą	0,08	0,06	0,67	0,08
Ciągle konsultowanie ze społeczeństwem ważnych decyzji państwowych	0,10	0,30	0,64	-0,17
Przekazanie jak najszerzych kompetencji samorządom lokalnym	0,17	0,08	0,57	0,15
Jak najmniej interwencji państwa w życie obywateli	0,17	-0,03	0,55	0,22
Możliwość wyboru między programami partii politycznych	0,38	0,06	0,41	0,16
Ograniczenie praw jednostki dla osiągnięcia celów ogólnospołecznych	-0,06	0,17	0,05	0,73
Mała rola państwa w gospodarce	-0,11	-0,04	0,27	0,64
Podporządkowanie się mniejszości woli większości	0,40	0,02	0,01	0,59

Jeśli porównamy przeciętne wartości (średnie punktów na skali od 1 do 4, patrz tab. 22) przypisywane przez badanych poszczególnym cechom, okaże się, że za najważniejsze czynniki definiujące demokrację uważane są rządy prawa i swobody obywatelskie (3,70). Na drugim miejscu znalazły się cechy charakteryzujące egalitarne państwo opiekuńcze (3,66), następnie liberalizm, samorządność i wolność wyboru (3,49) oraz najmniej zgodny z teorią demokracji - kolektywizm (2,79). Jak widać, różnice w postrzeganiu ważności trzech pierwszych czynników są minimalne, a średnia punktów lokuje je na skali pomiędzy odpowiedziami „średnio ważne” i „bardzo ważne”. Jedynie kolektywizm określany jest przeciętnie jako czynnik sytuujący się na skali poniżej punktu „średnio ważny” dla zdefiniowania państwa jako demokratyczne.

Tabela 22. Przeciętne wartości przypisywane szczegółowym cechom tworzącym ogólniejsze czynniki definiujące ustroj demokratyczny

Uogólnione cechy definiujące demokrację	Stopień uznania cechy za definiującą demokrację (średnia punktów na skali od 1 do 4)
Rządy prawa i wolności obywatelskie	3,70
Egalitarne państwo opiekuńcze	3,66
Liberalizm, samorządność i wolność wyboru	3,49
Kolektywizm	2,79

Analiza czynnikowa dotycząca postrzegania realizacji poszczególnych zasad ustroju demokratycznego, innymi słowy rzeczywistego występowania w Polsce definicyjnych cech tego ustroju, doprowadziła do wyodrębnienia pięciu ogólniejszych wymiarów, nieco innych niż dotyczących tylko samej definicji. Daje się więc wyróżnić takie ogólniejsze kryteria możliwej oceny naszej demokracji, jak: „dobrobyt, równość i rządy prawa”, „wolności obywatelskie”, „ingerencja państwa w gospodarkę”, „liberalizm i samorządność” oraz „kolektywizm”.

Tabela 23. Pogrupowanie szczegółowych cech ustrojowych w ogólniejsze czynniki określające realizację zasad demokracji w Polsce. Wyniki analizy czynnikowej metodą „głównych składowych” z rotacją „varimax”

Zasady ustrojowe	Czynnik I Dobrobyt, równość, rządy prawa	Czynnik II Wolności obywatelskie	Czynnik III Interwen- cjonizm	Czynnik IV Liberalizm i samorządność	Czynnik V Kolektywizm
	Ładunki czynnikowe				
Rząd dba o dobrobyt obywateli	0,70	0,09	0,18	0,01	-0,05
Rządy prawa	0,65	0,19	-0,03	0,13	-0,12
Dobór najlepszych ludzi do rządzenia	0,65	0,03	0,07	0,16	0,13
Parlament reprezentuje wolę wyborców	0,65	0,27	-0,02	0,18	0,04
Rząd stara się jak najlepiej zaspokoić potrzeby obywateli	0,62	0,04	0,45	-0,05	0,05
Równe szanse wykształcenia	0,61	0,07	0,10	0,02	-0,02
Równość wszystkich wobec prawa	0,60	0,27	0,10	0,01	0,01
Państwo zapewnia godziwe warunki życia najbiedniejszym	0,56	-0,05	0,38	-0,01	-0,04
Ciągłe konsultowanie ważnych decyzji państwowych ze społeczeństwem	0,53	0,24	0,17	0,03	-0,01
Wolność wyrażania poglądów i organizowania się	0,08	0,70	0,13	-0,05	-0,01
Możliwość wyboru pomiędzy programami partii politycznych	0,05	0,65	-0,01	0,04	0,17
Obrona wolności osobistej obywateli	0,31	0,58	0,15	0,05	-0,05
Aktywność obywateli w życiu publicznym	0,37	0,55	-0,09	0,12	0,02
Obrona praw mniejszości	0,21	0,54	0,02	0,02	-0,15
Odpowiedzialność państwa za życie gospodarcze	0,23	0,07	0,61	0,12	0,18
Finansowanie przez państwo ochrony zdrowia, nauki, kultury	0,22	0,10	0,57	0,12	-0,26
Ograniczanie przez państwo nierówności społecznych	0,30	-0,15	0,53	0,03	0,33
Wolność wyboru miejsca zamieszkania w kraju lub za granicą	-0,07	0,37	0,43	-0,02	-0,08
Mała rola państwa w gospodarce	0,01	-0,23	-0,20	0,69	0,19
Jak najmniej interwencji państwa w życie obywateli	0,07	0,12	0,34	0,66	-0,16
Jak najwięcej kompetencji dla samorządów lokalnych	0,23	0,23	0,16	0,60	0,04
Ograniczanie praw jednostki dla celów ogólnospołecznych	0,04	-0,18	-0,09	0,02	0,77
Podporządkowanie się mniejszości woli większości	-0,08	0,27	0,15	0,05	0,60

Tak jak w poprzednim przypadku możliwe było obliczenie przeciętnej ważności składników tworzących bardziej ogólne pojęcia definiujące demokrację, tak teraz możliwe jest przedstawienie przeciętnych wartości na skali przedstawiającej postrzegany stopień realizacji poszczególnych zasad ustrojowych tworzących bardziej ogólne kryteria oceny funkcjonowania ustroju demokratycznego w Polsce.

Tabela 24. Przeciętny stopień realizacji szczegółowych zasad tworzących ogólniejsze kryteria oceny funkcjonowania demokracji w naszym kraju

Uogólnione kryteria oceny demokracji	Stopień realizacji poszczególnych kryteriów (średnia punktów na skali od 1 do 4)
Dobrobyt, równość, rządy prawa	2,00
Wolności obywatelskie	2,91
Interwencjonizm	2,51
Liberalizm i samorządność	2,59
Kolektywizm	2,79

Według opinii publicznej w Polsce stosunkowo najlepiej realizowane są zasady swobód obywatelskich, choć jednocześnie dostrzegany jest relatywnie duży kolektywizm. W nieco mniejszym stopniu, jednak ciągle wyższym od wartości 2, czyli miejsca na skali odpowiadającego ocenie „raczej nie”, realizowane są - zdaniem badanych - zasady zarówno liberalizmu, jak i interwencjonizmu. Można więc mówić o pewnej równowadze między nimi. Najgorzej - przeciętnie „raczej nie” - realizowane są zasady zapewniania przez państwo dobrobytu, równości i rządów prawa.

Ostatecznym celem przedstawionych wyżej analiz rozumienia demokracji i ocen realizacji zasad zgodnych z tym rozumieniem było zbadanie, czy te subiektywne poglądy wpływają zarówno na ocenę funkcjonowania demokracji w Polsce, jak i na poparcie dla niej jako najlepszego ustroju. Można bowiem przypuszczać, że akcentowanie różnych cech ustrojowych i ich realizacji wpływa na ogólniejszy stosunek do demokracji.

Niezależność poparcia dla demokracji jako idealnej formy rządów od jej bieżących ocen traktowana jest przez przedstawicieli nauk politycznych jako cecha charakterystyczna, a zarazem niezbędny warunek dalszej stabilizacji ugruntowanych i rozwiniętych systemów demokratycznych. Z tego punktu widzenia warto podkreślić nie tylko znacznie wyższy poziom aprobaty demokracji niż ocen jej funkcjonowania w Polsce, ale także fakt, iż w wielu okresach pogorszeniu ocen spowodowanemu perturbacjami politycznymi towarzyszył nie spadek, lecz wzrost poparcia dla demokracji (patrz rys. 5). **Na tej podstawie można skonstatować, że Polacy uważają demokratyczne mechanizmy funkcjonowania państwa raczej za środek umożliwiający poprawę systemu niż za przyczynę jego bieżących niedomagań.**

Na koniec zbadajmy, jak różne sposoby rozumienia demokracji i postrzeganie realizacji możliwych do wyodrębnienia aspektów demokracji wpływają na jej bieżące oceny i na ogólny stopień poparcia dla niej, wyrażającego się przekonaniem, że jest najlepszą formą rządów. Ponieważ poszczególne subiektywne i obiektywne determinanty obu tych zmiennych zależnych są ze sobą w różnym, choć niezbyt wysokim, stopniu skorelowane, istotne jest zbadanie wpływu „netto” każdej z nich, tzn. po zredukowaniu jego siły o wpływ, który może być przypisany wspólnemu oddziaływaniu innych zmiennych niezależnych (zmiennych wyjaśniających, determinant). Celowi temu służą równania regresji. Wspólnie z cechami społeczno-demograficznymi uwzględniliśmy w nich jako zmienne wyjaśniające stopień akceptacji uogólnionych (kompleksowych) cech definicyjnych oraz postrzegany stopień realizacji uogólnionych (czyli również kompleksowych) zasad demokracji. Zastosowanymi wskaźnikami są w tym przypadku wartości (tzw. *factor scores*) obliczone dla każdego z badanych na skalach (czynnikach) określonych przez omówioną wyżej analizę czynnikową. Dodaliśmy też jako zmienne wyjaśniające: stopień zainteresowania polityką, uczestnictwo w praktykach religijnych, samoidentyfikację na lewicy lub prawicy oraz subiektywne oceny sytuacji politycznej i gospodarczej kraju, a także warunków życia badanych i ich rodzin.

Tabela 25. Determinanty ocen funkcjonowania demokracji w Polsce oraz poparcia dla niej jako najlepszej formy rządów

Zmienne niezależne	Zmienne zależne	
	Ocena funkcjonowania demokracji	Poparcie dla demokracji jako idealnego systemu
	Standaryzowane współczynniki regresji (beta)	
Płeć (mężczyzna)	-0,04	-0,03
Wiek (lata)	-0,11**	0,08*
Wykształcenie	-0,08	0,04
Wieś ^{a)}	0,00	0,01
Miasta ponad 500 tys. mieszkańców ^{a)}	-0,06	0,03
Dochód rodziny (zł <i>per capita</i>)	0,14***	0,04
Uczestnictwo w praktykach religijnych	0,07	-0,04
Samoidentyfikacja polityczna (lewica-prawica) ^{b)}	-0,04	0,11***
Zainteresowanie polityką	-0,01	0,15***
Ocena sytuacji politycznej	0,10**	0,06
Ocena sytuacji gospodarczej	0,13***	0,01
Ocena warunków życia rodziny	0,11**	0,11**
ROZUMIENIE DEMOKRACJI		
Rządy prawa, wolności obywatelskie	0,04	0,16***
Egalitarne państwo opiekuńcze	-0,02	-0,01
Liberalizm, wolność wyboru	0,00	0,12***
Kolektywizm	0,04	0,02
OCENA REALIZACJI ZASAD		
Dobrobyt, równość, rządy prawa	0,22***	0,05
Wolności obywatelskie	0,05	0,03
Interwencjonizm	0,02	0,03
Liberalizm	0,03	0,02
Kolektywizm	0,00	0,04
Ocena funkcjonowania demokracji	X	0,13***
R ²	0,21	0,19

^{a)} Kategoria odniesienia: miasta do 500 tys. mieszkańców

^{b)} Skala od lewicy (minimum) do prawicy (maksimum)

* Istotne na poziomie 0,10; ** Istotne na poziomie 0,05; *** Istotne na poziomie 0,01

WPLYW CECH SPOLECZNO-DEMOGRAFICZNYCH

Uwzględnione w modelach regresji cechy społeczno-demograficzne badanych w nikłym stopniu oddziałują zarówno na bieżące oceny, jak i na ogólny stopień poparcia dla demokracji. Starsze osoby mają nieco silniejsze tendencje do negatywnego oceniania polskiej demokracji w jej obecnym kształcie, jednocześnie jednak bardziej skłonne są uważać demokrację za najlepszy z możliwych ustrojów. Im badani mają lepsze warunki materialne, mierzone dochodem rodziny *per capita*, tym lepiej oceniają funkcjonowanie istniejącego systemu demokratycznego; warunki te nie mają jednak wpływu na poparcie dla demokracji

jako najlepszego ustroju. W obu przypadkach nieistotne statystycznie są wpływy płci, wykształcenia i wielkości miejsca zamieszkania. Nieistotną cechą jest też częstość uczestnictwa w praktykach religijnych, potraktowana jako wskaźnik religijności badanych. Jeszcze raz trzeba podkreślić, iż mówimy tu o wpływach „netto”, czyli po wyeliminowaniu krzyżujących się oddziaływań różnych zmiennych.

WPLYW CZYNNIKÓW SUBIEKTYWNYCH, NIEZWIĄZANYCH BEZPOŚREDNIO Z ZAGADNIENIAMI DEMOKRACJI

Niewymagające tłumaczenia wydają się rezultaty analizy świadczące o tym, że na ocenę funkcjonowania demokracji w istotny sposób wpływają opinie o sytuacji politycznej w kraju i o stanie gospodarki. Postrzeganie tych dwóch aspektów bieżącej sytuacji nie ma jednak - podobnie jak dochody - żadnego wpływu „netto” na ogólny stosunek do demokracji, innymi słowy na uznanie jej zasad za najlepsze. Inaczej jest w przypadku subiektywnych ocen warunków życia rodziny. Oddziałują one w taki sam sposób zarówno na oceny, jak i na poparcie dla demokracji. Akceptacji ustroju demokratycznego sprzyjają natomiast prawicowe poglądy polityczne badanych i ich zainteresowanie polityką. Te dwa czynniki nie mają jednak żadnego wpływu na bieżące oceny funkcjonowania demokracji w Polsce.

WPLYW ROZUMIENIA DEMOKRACJI

Wydawałoby się, że sposób rozumienia demokracji powinien oddziaływać zarówno na jej bieżące oceny, jak i na uznanie jej za najlepszą formę rządów. Tak jednak nie jest, ponieważ definicyjne różnice w sposobie rozumienia nie mają żadnego wpływu na oceny funkcjonowania polskiej demokracji, oddziałują natomiast na stopień ogólnego dla niej poparcia. Osoby, które definiują demokrację w kategoriach państwa prawa i swobód obywatelskich, a także liberalizmu i wolności wyboru częściej postrzegają ją jako najlepszą formę rządów. Zarówno na oceny, jak i poparcie dla demokracji nie wpływa jednak definiowanie jej przez badanych w kategoriach egalitarnego państwa opiekuńczego i egalitaryzmu.

WPLYW OCEN REALIZACJI ZASAD USTROJOWYCH

Podobnie jak sposób rozumienia demokracji nie wpływa na ocenę jej funkcjonowania, tak ocena realizacji poszczególnych zasad ustrojowych nie ma wpływu na poparcie dla demokracji jako najlepszego ustroju. Interesujące jest jednak, iż spośród pięciu ogólnych zasad ustrojowych postrzeganie realizacji tylko jednej („dobrobyt, równość, rządy prawa”) pozytywnie wpływa na ocenę funkcjonowania ustroju demokratycznego w Polsce. Wprawdzie jest to zasada najbardziej kompleksowa i skupiająca wiele bardziej szczegółowych i stosunkowo zróżnicowanych zasad, jednak trzeba podkreślić, że postrzegana realizacja zarówno swobód obywatelskich, jak i liberalizmu, stanowiących ważne elementy takiego rozumienia demokracji, które zwiększa poparcie dla niej, nie odgrywa statystycznie istotnej roli w kształtowaniu zadowolenia z funkcjonowania ustroju demokratycznego w Polsce. Na zadowolenie to nie wpływa też przekonanie o pełnieniu przez państwo interwencyjnych funkcji w gospodarce i - szerzej - w społeczeństwie.

Większość Polaków jest niezadowolona ze sposobu funkcjonowania demokracji w naszym kraju. Obserwując w ciągu dziesięciu lat kształtowanie się zadowolenia z rozwoju demokracji w Polsce można stwierdzić, że jest ono dość zmienne i zależne od oceny ogólnej sytuacji w kraju, a także - co oczywiste - od ocen realizacji takich zasad ustrojowych, jak równość, dbałość o dobrobyt obywateli i rządy prawa. Mniej oczywisty, jeśli nie zaskakujący, jest brak związku między ogólnymi ocenami funkcjonowania ustroju demokratycznego a dostrzeganym stopniem realizacji zasad wolności jednostki, a także zarówno liberalizmu, jak i interwencjonizmu, stanowiącego co najmniej teoretycznie jego przeciwieństwo. Opinie o funkcjonowaniu ustroju demokratycznego nie zależą natomiast od sposobu rozumienia demokracji. Pojmowanie to wpływa w istotnym stopniu na poparcie dla demokracji jako

najlepszej formy rządów. Jest ono tym większe, im częściej demokracja definiowana jest w kategoriach rządów prawa, swobód obywatelskich i liberalizmu. Mimo stosunkowo złych ocen funkcjonowania polskiej demokracji większość ankietowanych akceptuje ją jako formę rządów lepszą od innych. Negatywne opinie na temat bieżącego życia politycznego i funkcjonowania demokratycznych instytucji nie powodują więc spadku poparcia dla demokracji jako systemu rządów. Poglądom o przewadze ustroju demokratycznego sprzyja wyższy poziom wykształcenia, lepsza sytuacja materialna oraz prawicowe poglądy polityczne, choć wpływy te mają charakter pośredni - poprzez sposób rozumienia demokracji. Stają się one statystycznie nieistotne w modelach przedstawiających zależności „netto” i zawierających sposoby rozumienia demokracji wśród zmiennych wyjaśniających.

Opracowali

Michał STRZESZEWSKI

Krzysztof ZAGÓRSKI

A N E K S

Tabela 1. Czy jest Pan(i) zadowolony(a) ze sposobu, w jaki funkcjonuje
demokracja w Polsce?

(%)

Lipiec 2003	Tak	Nie	Trudno powiedzieć	Liczba osób
Ogółem	20	71	9	950
Płeć				
Mężczyźni	22	72	6	452
Kobiety	18	69	13	497
Wiek				
18-24 lat	36	54	10	147
25-34	22	72	6	173
35-44	18	78	4	171
45-54	14	81	4	191
55-64	11	73	16	105
65 lat i więcej	18	63	19	162
Miejsce zamieszkania				
Wieś	20	66	14	351
Miasto do 20 tys.	17	73	10	130
20-100 tys.	17	73	10	184
101-500 tys.	21	75	4	170
501 tys. i więcej mieszk.	26	71	3	114
Wykształcenie				
Podstawowe	16	66	18	256
Zasadnicze zawodowe	19	73	8	242
Średnie	23	71	6	359
Wyższe	22	77	1	94
Grupa społ.-zaw. pracujący				
Kadra kier., inteligencja	22	75	2	62
Prac.umysł.niż.szczebla	28	68	4	76
Pracownicy fiz.- umysł.	21	74	5	77
Robotnicy wykwalifikowani	18	75	7	59
Robotnicy niewykwalifik.	17	69	14	39
Rolnicy	8	77	15	46
Pracujący na własny rach.	13	83	3	43
Bierni zawodowo				
Renciści	13	77	10	109
Emeryci	15	68	17	169
Uczniowie i studenci	45	51	3	91
Bezrobotni	22	69	9	131
Gospodynie domowe i inni	6	79	15	47
Pracuje w:				
inst. państw., publicznej	26	69	5	127
spółce właścicieli	19	73	8	67
prywatnych i państwa	16	80	4	170
sekt. pryw. poza rolnict.	9	75	15	50
prywatnym gosp. rolnym				
Dochody na jedną osobę				
Do 299 zł	15	72	12	124
300-399	20	72	8	99
400-599	16	73	11	204
600-800	24	70	5	151
Powyżej 800 zł	28	66	6	153
Ocena własnych war. mater.				
Złe	14	76	10	328
Średnie	19	70	11	461
Dobre	36	60	4	161
Udział w prakt. religijnych				
Kilka razy w tygodniu	11	72	17	74
Raz w tygodniu	20	70	9	440
1-2 razy w miesiącu	21	70	9	158
Kilka razy w roku	21	72	7	184
W ogóle nie uczestniczy	22	68	10	93
Poglądy polityczne				
Lewica	26	68	6	194
Centrum	22	74	4	289
Prawica	20	78	3	225
Trudno powiedzieć	14	62	24	241

Tabela 2. Z którym z poniższych stwierdzeń zgadza się Pan(i) najbardziej?
 1 - Nasz system polityczny jest dobry i nie wymaga jakichkolwiek zmian;
 2 - Nasz system polityczny jest w zasadzie dobry, lecz wymaga drobnych usprawnień; 3 - Nasz system polityczny nie jest zbyt dobry i wymaga wielu zmian; 4 - Nasz system polityczny jest zły i wymaga zasadniczych zmian (%)

Marzec 2003	1 i 2	3	4	Trudno powiedzieć	Liczba osób
Ogółem	21	50	21	8	972
Płeć					
Mężczyźni	21	51	24	4	465
Kobiety	20	49	19	12	507
Wiek					
18-24 lat	20	56	17	7	151
25-34	24	53	19	4	175
35-44	20	55	20	5	198
45-54	21	52	23	4	181
55-64	26	34	31	9	98
65 lat i więcej	15	42	21	21	168
Miejsce zamieszkania					
Wieś	20	46	21	13	357
Miasto do 20 tys.	22	46	23	9	139
20-100 tys.	21	56	20	3	182
101-500 tys.	21	50	21	7	188
501 tys. i więcej mieszk.	20	55	21	4	106
Wykształcenie					
Podstawowe	14	46	24	16	262
Zasadnicze zawodowe	20	47	24	9	251
Średnie	24	56	17	4	338
Wyższe	28	49	20	3	121
Grupa społ.-zaw. pracujący					
Kadra kier., inteligencja	22	53	21	4	66
Prac.umysł.niż.szczebła	21	60	15	4	81
Pracownicy fiz.-umysł.	20	52	23	5	77
Robotnicy wykwalifikowani	21	53	20	6	72
Robotnicy niewykwalifik.	22	39	36	3	30
Rolnicy	15	57	19	10	47
Pracujący na własny rach.	22	44	31	3	36
Bierni zawodowo					
Renciści	19	40	23	18	96
Emeryci	20	41	24	15	181
Uczniowie i studenci	25	62	10	3	89
Bezrobotni	18	52	22	8	161
Gospodynie domowe i inni	31	49	20	0	35
Pracuje w:					
inst. państw., publicznej	22	56	20	3	151
spółce właścicieli	14	65	15	7	69
prywatnych i państwa	26	45	25	4	154
sekt. pryw. poza rolnict.	16	52	23	9	52
prywatnym gośp. rolnym					
Dochody na jedną osobę					
Do 299 zł	17	48	25	10	124
300-399	15	52	27	6	72
400-599	23	48	21	8	155
600-800	19	50	25	7	148
Powyżej 800 zł	30	51	13	6	143
Ocena własnych war. mater.					
Złe	14	47	28	10	328
Średnie	19	51	20	9	411
Dobre	32	51	13	4	232
Udział w prakt. religijnych					
Kilka razy w tygodniu	13	38	37	12	42
Raz w tygodniu	21	49	20	10	477
1-2 razy w miesiącu	20	49	21	10	154
Kilka razy w roku	19	56	20	5	193
W ogóle nie uczestniczy	23	48	25	4	105
Poglądy polityczne					
Lewica	30	52	12	5	216
Centrum	21	46	29	4	276
Prawica	18	54	25	3	244
Trudno powiedzieć	15	48	17	21	233

Tabela 3. Proszę porównać obecny i poprzedni ustrój, tzn. ten sprzed 1989 roku.
 Czy obecny ustrój jest lepszy czy gorszy pod względem politycznym?
 1 - Obecny ustrój jest lepszy od poprzedniego; 2 - Ani lepszy, ani gorszy;
 3 - Obecny ustrój jest gorszy od poprzedniego

Marzec 2003	1	2	3	Trudno powiedzieć	Liczba osób
Ogółem	54	17	15	14	972
Płeć					
Mężczyźni	59	17	15	9	465
Kobiety	49	18	15	18	508
Wiek					
18-24 lat	48	10	8	35	151
25-34	57	20	8	15	175
35-44	65	16	12	7	198
45-54	57	17	22	4	181
55-64	54	19	19	7	98
65 lat i więcej	39	22	23	16	169
Miejsce zamieszkania					
Wieś	40	21	21	18	357
Miasto do 20 tys.	54	19	16	11	139
20-100 tys.	61	17	9	13	182
101-500 tys.	59	14	13	14	188
501 tys. i więcej mieszk.	76	10	8	5	106
Wykształcenie					
Podstawowe	34	21	24	22	263
Zasadnicze zawodowe	45	23	19	13	251
Średnie	68	13	9	11	338
Wyższe	78	12	5	5	121
Grupa społ.-zaw. pracujący					
Kadra kier., inteligencja	84	12	1	3	66
Prac. umysł. niż. szczebla	77	9	4	9	81
Pracownicy fiz.- umysł.	60	9	16	15	77
Robotnicy wykwalifikowani	55	21	16	8	72
Robotnicy niewykwalifik.	54	9	18	20	30
Rolnicy	32	33	28	8	47
Pracujący na własny rach.	82	11	6	1	36
Bierni zawodowo					
Renciści	29	25	29	16	96
Emeryci	45	21	22	12	181
Uczniowie i studenci	59	12	1	28	89
Bezrobotni	49	19	13	19	161
Gospodynie domowe i inni	47	16	21	16	35
Pracuje w:					
inst. państw., publicznej	68	17	9	6	151
spółce właścicieli					
prywatnych i państwa	61	11	14	14	69
sekt. pryw. poza rolnict.	73	8	9	11	154
prywatnym gosp. rolnym	36	33	24	7	52
Dochody na jedną osobę					
Do 299 zł	40	26	19	15	124
300-399	47	17	26	9	72
400-599	51	15	20	13	155
600-800	59	19	12	11	148
Powyżej 800 zł	75	15	9	1	143
Ocena własnych war. mater.					
Złe	44	20	22	14	328
Średnie	53	18	13	15	411
Dobre	70	12	8	11	232
Udział w prakt. religijnych					
Kilka razy w tygodniu	51	17	17	15	42
Raz w tygodniu	55	17	14	14	477
1-2 razy w miesiącu	47	21	18	14	154
Kilka razy w roku	53	16	16	14	193
W ogóle nie uczestniczy	61	14	14	11	105
Poglądy polityczne					
Lewica	52	21	21	6	216
Centrum	59	19	11	11	276
Prawica	71	10	12	7	244
Trudno powiedzieć	32	21	17	31	234

Tabela 4. Proszę porównać obecny i poprzedni ustrój, tzn. ten sprzed 1989 roku.
 Czy obecny ustrój jest lepszy czy gorszy pod względem gospodarczym?
 1 - Obecny ustrój jest lepszy od poprzedniego; 2 - Ani lepszy, ani gorszy;
 3 - Obecny ustrój jest gorszy od poprzedniego

Marzec 2003	1	2	3	Trudno powiedzieć	Liczba osób
Ogółem	30	14	44	12	972
Płeć					
Mężczyźni	34	11	46	8	465
Kobiety	27	17	41	15	508
Wiek					
18-24 lat	28	10	29	33	151
25-34	37	16	36	11	175
35-44	37	17	39	7	198
45-54	28	13	55	4	181
55-64	29	8	56	7	98
65 lat i więcej	22	17	50	12	169
Miejsce zamieszkania					
Wieś	19	11	56	14	357
Miasto do 20 tys.	36	14	39	11	139
20-100 tys.	35	20	35	10	182
101-500 tys.	33	12	41	15	188
501 tys. i więcej mieszk.	52	16	29	4	106
Wykształcenie					
Podstawowe	17	15	52	16	263
Zasadnicze zawodowe	21	14	54	12	251
Średnie	38	14	36	11	338
Wyższe	58	12	26	4	121
Grupa społ.-zaw. pracujący					
Kadra kier., inteligencja	63	9	26	3	66
Prac. umysł. niż. szczebla	48	14	26	12	81
Pracownicy fiz.- umysł.	33	11	47	9	77
Robotnicy wykwalifikowani	30	22	42	7	72
Robotnicy niewykwalifik.	18	17	44	20	30
Rolnicy	13	2	77	8	47
Pracujący na własny rach.	54	23	23	0	36
Bierni zawodowo					
Renciści	14	14	61	11	96
Emeryci	24	14	50	11	181
Uczniowie i studenci	41	10	20	28	89
Bezrobotni	22	17	46	15	161
Gospodynie domowe i inni	21	15	52	11	35
Pracuje w:					
inst. państw., publicznej	39	17	35	9	151
spółce właścicieli					
prywatnych i państwa	32	12	45	11	69
sekt. pryw. poza rolnict.	50	13	30	7	154
prywatnym gośp. rolnym	14	4	76	7	52
Dochody na jedną osobę					
Do 299 zł	13	15	58	14	124
300-399	19	28	46	7	72
400-599	33	10	47	10	155
600-800	33	17	42	8	148
Powyżej 800 zł	50	18	30	2	143
Ocena własnych war. mater.					
Złe	18	17	53	12	328
Średnie	32	12	44	13	411
Dobre	46	14	30	10	232
Udział w prakt. religijnych					
Kilka razy w tygodniu	27	12	46	15	42
Raz w tygodniu	31	14	43	12	477
1-2 razy w miesiącu	23	16	48	14	154
Kilka razy w roku	35	11	43	11	193
W ogóle nie uczestniczy	32	20	39	10	105
Poglądy polityczne					
Lewica	26	15	52	8	216
Centrum	32	15	46	7	276
Prawica	49	13	31	6	244
Trudno powiedzieć	14	13	46	27	234

Tabela 5. Które z poniższych stwierdzeń jest najbardziej zgodne z Pana(i) przekonaniem?
 1 - Demokracja ma przewagę nad wszelkimi innymi formami rządów; 2 - Niekiedy rządy niedemokratyczne mogą być bardziej pożądane niż rządy demokratyczne;
 3 - Dla ludzi takich jak ja nie ma w gruncie rzeczy znaczenia, czy rząd jest demokratyczny czy niedemokratyczny

Lipiec 2003	1	2	3	Trudno powiedzieć	Liczba osób
Ogółem	31	19	40	10	950
Płeć					
Mężczyźni	38	21	34	7	454
Kobiety	26	17	45	12	496
Wiek					
18-24 lat	45	21	28	7	147
25-34	34	23	41	2	175
35-44	35	22	37	6	169
45-54	28	20	45	8	191
55-64	25	15	44	17	105
65 lat i więcej	22	11	45	22	162
Miejsce zamieszkania					
Wieś	26	17	41	16	351
Miasto do 20 tys.	29	22	43	7	130
20-100 tys.	35	14	41	9	183
101-500 tys.	33	21	42	4	170
501 tys. i więcej mieszk.	43	23	30	4	116
Wykształcenie					
Podstawowe	18	13	49	20	256
Zasadnicze zawodowe	24	18	49	10	244
Średnie	40	22	33	5	357
Wyższe	56	26	17	1	94
Grupa społ.-zaw. pracujący					
Kadra kier., inteligencja	54	27	18	1	62
Prac.umysł.niż.szczebła	33	29	31	7	74
Pracownicy fiz.- umysł.	40	21	36	3	77
Robotnicy wykwalifikowani	27	23	50	0	59
Robotnicy niewykwalifik.	26	15	40	19	39
Rolnicy	28	21	33	17	46
Pracujący na własny rach.	40	17	34	9	43
Bierni zawodowo					
Renciści	21	14	51	14	109
Emeryci	24	12	46	18	169
Uczniowie i studenci	56	22	21	1	91
Bezrobotni	25	21	45	9	131
Gospodynie domowe i inni	12	8	65	14	49
Pracuje w:					
inst. państw., publicznej	42	25	28	5	125
spółce właścicieli					
prywatnych i państwa	30	23	42	5	67
sekt. pryw. poza rolnict.	34	22	39	5	170
prywatnym gosp. rolnym	29	18	35	18	50
Dochody na jedną osobę					
Do 299 zł	27	16	47	11	124
300-399	27	20	42	11	99
400-599	22	24	48	7	204
600-800	38	17	39	5	151
Powyżej 800 zł	44	16	35	5	153
Ocena własnych war. mater.					
Złe	27	19	44	10	328
Średnie	29	19	41	11	462
Dobre	49	18	29	5	161
Udział w prakt. religijnych					
Kilka razy w tygodniu	8	12	59	21	74
Raz w tygodniu	34	18	37	11	439
1-2 razy w miesiącu	33	24	35	8	158
Kilka razy w roku	27	23	41	8	184
W ogóle nie uczestniczy	44	9	42	4	95
Poglądy polityczne					
Lewica	35	23	38	4	194
Centrum	35	16	45	3	289
Prawica	37	25	34	5	225
Trudno powiedzieć	19	13	41	27	241